

І.О. Штундер

*доцент кафедри менеджменту та маркетингу,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Соціально-економічна природа ефективної зайнятості в умовах інноваційного розвитку

Статтю присвячено дослідженню проблем ефективної зайнятості населення в умовах інноваційних змін в економіці. Запропоновано критерії, показники ефективної зайнятості та можливі способи її досягнення.

Статья посвящена исследованию проблем эффективной занятости населения в условиях инновационных изменений в экономике. Предложены критерии, показатели эффективной занятости и возможные способы её достижения.

The article is devoted to the study of the problem on effective employment of population in the conditions of innovative economic changes. Criteria, indexes of effective employment and possible methods of its achievement are offered.

Ключові слова: зайнятість населення, ефективна зайнятість, інноваційний розвиток, критерії ефективної зайнятості, показники ефективної зайнятості.

Постановка проблеми

Сфера зайнятості населення в усі часи була об'єктом дослідження економічної науки. Соціально-трудові відносини та їхній розвиток останнім часом вказують на необхідність дослідження саме проблем ефективної зайнятості, оскільки досягнення повної зайнятості є неможливим. Ефективна зайнятість в економіці будь-якого типу – вагомий фактор її економічного зростання. Тому дослідження глибинних основ ефективної зайнятості, виявлення її критеріїв у різних економічних системах, аналіз показників ефективної зайнятості набуває неабиякої актуальності в сучасній економічній теорії та господарській практиці. Особливо це стосується тих економічних систем, які обрали інноваційний шлях розвитку. Характерними ознаками інноваційного розвитку є домінування в структурі ВВП високотехнологічних галузей та інтелектуальних послуг, формування переважної частки національного доходу саме за рахунок продуктивних інновацій. Головна відмінність інноваційного розвитку полягає у безперервному технологічному оновленні галузі науки та освіти. Інновації, як правило, базуються на розгалужених горизонтальних зв'язках суб'єктів, процесах їхньої самоорганізації та прийнятті управлінських рішень під впливом актуальної новітньої інформації, що надходить у систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти ефективної зайнятості висвітлювалися в працях таких класиків економічної науки, як А. Сміт, К. Маркс, Дж.М. Кейнс, М. Фрідмен, Е. Фелпс, Дж. Гелбрейт та інші [9].

Проблемам формування ефективної зайнятості та сучасного ринку праці у зв'язку з інноваційними змінами, переходом до економіки знань присвячені праці таких вітчизняних учених, як О.А. Грішнова [1], А.М. Колот [4,5], Е.М. Лібанова, Л.С. Лісогор, І.Л. Петрова [3], М.В. Семикіна [11] та інші.

Серед зарубіжних дослідників окремих аспектів цієї проблематики слід виділити праці російських науковців: Р.П. Колосової [6] і Л.С. Чижової [12].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Найбільш складною проблемою в дослідженні ефективної зайнятості є обґрунтування її соціально-економічної природи, виходячи з сутнісних характе-

ристик критеріїв і показників. Існує декілька підходів до їх класифікації, кожен із яких має переваги та обмеження. Пошук найоптимальніших параметрів, що визначають соціально-економічну природу ефективної зайнятості в умовах інноваційного розвитку, залишається актуальною проблемою.

Формулювання цілей статті

Мета статті – виявити природу ефективної зайнятості населення, дослідити критерії та показники, що формують глибинні соціально-економічні основи цієї категорії, та запропонувати можливі способи забезпечення ефективної зайнятості в Україні.

Вклад основного матеріалу дослідження

Сукупність економічних відносин, пов'язаних із забезпеченням працівників робочими місцями й участю в господарській діяльності, можна розглядати як зайнятість. Зайнятість розкриває один із найважливіших аспектів розвитку людини і суспільства та пов'язана із задоволенням потреб у праці. Як соціально-економічна категорія зайнятість характеризує діяльність громадян, пов'язану із задоволенням особистих потреб, яка не суперечить законодавству та забезпечує їм заробіток.

За сучасних умов суспільного розвитку більшості країн світу важливим орієнтиром у відносинах зайнятості населення є досягнення високого ступеня її ефективності. Ефективність як філософська категорія є здатністю створювати ефект, результативність процесу, проекту тощо і визначається як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат. Зайнятість населення, яка здійснюється відповідно до вимог інтенсивного типу відтворення і критеріїв економічної доцільності та соціальної результативності, зорієнтована на скорочення ручної, непрестижної, важкої праці, є ефективною зайнятістю в економіці країни. Ефективна зайнятість як економічна категорія, на нашу думку, – це легальна, суспільно-корисна діяльність із виробництва суспільного продукту, підкріплена економічним робочим місцем, яка приносить працівникам дохід, що забезпечує гідні умови життя. Така зайнятість виключає існування формальних робочих місць, не передбачає утримання зайвих працівників з метою уникнення безробіття. Ефективна зайнятість пов'язана не лише з достатнім рівнем доходів населення, а й передбачає високі показники його здоров'я, зростання його освітньо-кваліфікаційного рівня, досвіду, знань, умінь і навичок, зростання продуктивності праці, ускладнення її змісту та характеру. Це свідчить про те, що така форма зайнятості населення висвітлює великою мірою її якісні характеристики. Економічний зміст ефективної зайнятості відображується як у основних макроекономічних показниках, так і в конкретних показниках на рівні окремого підприємства. Соціальний зміст ефективної зайнятості полягає в істотному підвищенні стандартів життя і рівня загального добробуту працюючого населення [10].

Сучасні орієнтири на інноваційний розвиток потребують переходу від сировинної економіки до економіки знань, зміни ролі людини в економіці. За умов глобальної економіки для держав, що спеціалізуються на експорті сировини та продукції важкої промисловості, існує реальна загроза маргіналізації та невідворотного відставання розвитку економік. Провідні країни світу, враховуючи перспективи стратегічного розвитку, збільшують частку високотехнологічної продукції та послуг. Курс на індустріальний розвиток, обраний Україною нині, унеможливує зайняття нею будь-яких важливих позицій у світовому співтоваристві. Однак, наша держава має всі ресурси, у тому числі й людські, щоб увійти

до групи країн-лідерів, перейшовши від сировинної складової до інтелектуальних інноваційних технологій.

Критерієм ефективної зайнятості з економічного боку, на нашу думку, є економія та раціональне використання сукупної суспільної праці – як живої, так і уречевленої. Це економія виробничих ресурсів, що обумовлена функціонуванням робочої сили. Крім того, критерій ефективної зайнятості включає й соціальний аспект, що повинен зводитися до можливостей реалізації особистості в соціально-трудої сфері, забезпечення найсприятливіших економічних, соціальних, екологічних і психологічних умов для існування людини на виробництві, що сприятиме економічному добробуту, соціальній злагоді в суспільстві, буде фактором подальшого розвитку економіки, науки, культури та інших сфер життєдіяльності людини.

Першим показником у системі показників ефективної зайнятості можна назвати рівень зайнятості населення професійною діяльністю. Коефіцієнт зайнятості населення професійною працею визначають як частку від ділення зайнятих професійною працею на загальну чисельність населення. Цей коефіцієнт показує залежність зайнятості від демографічних факторів, тобто від коефіцієнтів народжуваності, смертності та приросту населення. Він також містить одну з характеристик добробуту суспільства.

Другим показником вважаємо рівень зайнятості працездатного населення в економіці країни. Цей показник тісно пов'язаний із динамікою працездатного населення залежно від змін демографічних і соціально-економічних факторів. Рівень зайнятості працездатного населення з економічної точки зору виражає, з одного боку, потребу економіки країни в працівниках, а з другого – потребу населення в робочих місцях. Він розраховується аналогічно першому показникові, тобто як відсоткове співвідношення чисельності населення, зайнятого професійною діяльністю, до чисельності всього працездатного населення. Однак, щодо прогресивності зміни цього показника треба робити висновки з урахуванням вихідного рівня зайнятості та зростання продуктивності праці. При цьому високий ступінь зайнятості ще не означає її високу ефективність, якщо не забезпечується зростання продуктивності праці.

Третім показником у визначенні ефективної зайнятості є пропорція розподілу трудових ресурсів суспільства за сферами суспільно-корисної діяльності. Після розрахунку коефіцієнта зайнятості професійною діяльністю аналогічно можна визначити коефіцієнти зайнятості навчальною діяльністю та іншими видами суспільно-корисної діяльності, щоб установити необхідні пропорції. Прогресивність змін цих пропорцій слід оцінювати з урахуванням суспільної продуктивності праці та рівня зайнятості за попередній період, а також із урахуванням цілей суспільства. За високого рівня зайнятості чим вищим є рівень продуктивності праці, тим нижчим може бути рівень участі працездатного населення в суспільному виробництві та тим вищою є частка зайнятих навчанням і домашнім господарством.

Четвертим важливим показником ефективної зайнятості населення вважаємо раціональність структури розподілу працюючих за галузями та секторами економіки. За умови незадовільного розподілу робочої сили в різних галузях і секторах економіки виникають суперечності та втрати.

П'ятий показник ефективної зайнятості пов'язаний з оптимізацією професійно-кваліфікаційної структури працюючих. Цей показник дає можливість виявити відповідність професійно-кваліфікаційної структури працюючого населення структурі робочих місць, а також визначити, наскільки система підго-

товки кадрів відповідає потребам економіки. У разі виявлення невідповідності слід розробити систему заходів щодо стимулювання збалансованості структури робочих місць і професійно-кваліфікаційної структури робочої сили. Головна увага повинна зосереджуватися на підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації персоналу на підприємствах і в навчальних закладах усіх рівнів. Якщо порівнювати професійно-кваліфікаційну структуру працюючого населення України та США, то можна побачити, що в Україні частка зайнятих фізичною працею, а отже, частка некваліфікованої праці є вищою. Серед спеціалістів із вищою та середньою освітою в Україні домінують кадри технічного профілю та менша питома вага спеціалістів гуманітарних і природничих спеціальностей. У США частка останніх є вищою.

Саме від рівня освіти, науки, їх ефективної інтеграції залежать нині всі атрибути інформаційного суспільства, а також компоненти інноваційної економіки.

В Україні знизився рівень кваліфікації працюючого населення у зв'язку з різким скороченням підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу на підприємствах; значна частина кваліфікованих фахівців, перш за все молодих, пішла з науки, промисловості на менш кваліфіковану, але більш оплачувану роботу, а частина – емігрувала за кордон.

У 2000-х роках така тенденція припинилась і намітилося зростання підготовки кадрів у навчальних закладах та низці підприємств. При цьому структура тих, хто навчався, змінилася в бік збільшення підготовки фахівців у сфері юриспруденції, фінансів, бухгалтерського обліку, менеджменту, економіки, інших спеціальностей гуманітарного профілю, а також за спеціальностями невиробничого профілю.

Про ефективну зайнятість можуть свідчити такі показники, як норма безробіття, загальна чисельність безробітних, середня тривалість безробіття, розмах безробіття, індекс важкості безробіття, коефіцієнт навантаження на вакансію.

Продуктивність праці як показник ефективної зайнятості населення є ефективністю виробничої діяльності людей у процесі створення матеріальних благ і послуг. Вимірюється вона кількістю продукції чи послуг, вироблених працівником за одиницю робочого часу (рік, місяць, тиждень тощо), або кількістю робочого часу, витраченого на виробництво одиниці продукції чи надання послуг. Найточнішим вираженням суспільного рівня продуктивності праці є показник виробництва національного доходу на душу населення або на одного працівника. Зростання рівня продуктивності праці в суспільстві залежить передусім від рівня розвитку продуктивних сил. Більш конкретними факторами зростання суспільної продуктивності праці є використання досягнень НТР у виробництві, поглиблення суспільного поділу праці, упровадження нових форм організації праці тощо. Щодо окремого робочого місця, то зростання продуктивності праці залежить від рівня освіти, кваліфікації працівника, його культури, свідомості, психологічного стану. В економічній літературі виокремлюють такі основні фактори продуктивності праці, пов'язані з:

1) працею: вплив освіти, кваліфікації, перепідготовки кадрів, навчання новим професіям, нові форми оплати праці, динаміка та структура чисельності зайнятих;

2) засобами праці: вплив науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок, капітало- та енергоозброєність виробництва, ступінь його автоматизації, рівень завантаження виробничих потужностей. Значний синергетичний ефект зумовлюють, зокрема, автоматизовані системи проектування продукції,

технологічне устаткування з числовим програмним управлінням, комп'ютери та мікропроцесори, промислові роботи. Поєднання їх із системою машин, упровадження нових форм організації виробництва, відповідна підготовка робочої сили зумовлюють підвищення продуктивності праці у 2-3 рази;

3) упровадженням найновіших форм організації виробництва та праці, нових методів управління підприємством;

4) удосконаленням техніко-економічних відносин: концентрацією та спеціалізацією виробництва, його кооперуванням і комбінуванням;

5) удосконаленням нових предметів праці: нові конструкційні та багатокомпонентні матеріали, надчисті, надтверді, аморфні тощо, які впливають на зростання продуктивності праці, завдяки змінам у балансі сировини, економії сировини та електроенергії, упровадженню мало- та безвідходних технологій. Так, наприклад, у Японії з 1975 по 1990 роки питома вага сировини на одиницю промислової продукції зменшилася приблизно на 50 % [12];

6) структурними змінами в економіці, передусім у нових наукоємних галузях: хімічній промисловості, атомній енергетиці, електротехніці, електроніці, приладобудуванні, виробництві комп'ютерів, авіаційній і ракетокосмічній промисловості, яким належить провідна роль у створенні нових технологій і предметів праці, упровадженні нових форм організації виробництва та праці. Зокрема, ці галузі ведуть перед у створенні нових типів автоматизованих технологічних процесів виробництва та систем управління, інформації, транспортування, істотного розширення енергетичної бази виробництва, біотехнологічних виробництв (завдяки досягненням генної інженерії). Кожна одиниця продукції цього комплексу галузей, за підрахунками, приблизно в 10 разів більш наукоємна, ніж традиційних галузей промисловості. Рівень продуктивності праці в Україні наприкінці 90-х років ХХ ст. та на початку ХХІ ст. в сільському господарстві майже в 10 разів нижчий, ніж у США, у промисловості – у 7- 8 разів [8].

Таким чином, отримати більш-менш точне уявлення про ефективну зайнятість можна, проаналізувавши лише систему показників. Система показників ефективної зайнятості повинна охоплювати весь комплекс економічних, соціальних, демографічних та інших факторів у їхніх взаємозв'язках і взаємозалежностях. При цьому враховуються як кількісні, так і якісні характеристики зайнятості населення. Запропонована система показників включає рівень трудової участі населення в суспільно корисній діяльності, розподіл робочої сили за галузями та видами економічної діяльності, фондо- та енергоозброєність праці, особливості організації трудового процесу. Так, показник рівня трудової участі населення в суспільно корисній діяльності відображає головним чином кількісний аспект зайнятості, а саме: частку працездатного населення, залученого до різноманітних форм і видів економічної діяльності. Донедавна поняття «повна зайнятість» пов'язувалося із досягненням максимально високого ступеня залучення працездатного населення в суспільне виробництво. Такий підхід пояснювався об'єктивними умовами екстенсивного розвитку економіки, неухильним нарощуванням потужностей і зумовленою цим гострою потребою в додатковій робочій силі. Рівень зайнятості населення в працездатному віці в економіці України та інших постсоціалістичних країн становить близько 80 % [8]. Нині є сумнівною раціональність такого високого рівня зайнятості населення, а саме, високого відсотка зайнятості жінок. Неприятливі соціальні та демографічні наслідки такого фактора все більш очевидні, посилюється їхній деформуючий вплив на соціально-економічний розвиток. Для порівняння зазначимо, що в країнах Західної Європи та США показник зайнятості населення в усіх видах економічної

діяльності сягає 67-68 % усіх працездатних [8]. На сьогодні стає все більш очевидним, що повна й ефективна зайнятість здебільшого вже не може бути забезпечена актуальними раніше методами, наприклад, простим нарощуванням кількості робочих місць не у відповідності з їхньою змінюваною функціональною роллю та створенням тих умов, які були достатніми для її забезпечення раніше.

За ринкового способу виробництва узагальнюючим показником ефективної зайнятості населення на мікрорівні є норма прибутку підприємства, максимізація чистого прибутку на одного зайнятого. Більш конкретними показниками ефективної зайнятості є продуктивність і фондомісткість праці, фондовіддача та фондомісткість продукції, ефективність капіталовкладень, ефективність функціонування нової техніки, енергомісткість продукції тощо.

Таким чином, ефективна зайнятість як складна та багатоаспектна категорія виражається як:

- 1) відношення між витратами ресурсів праці й обсягом товарів і послуг, що виробляються за допомогою цих ресурсів;
- 2) максимальний обсяг виробництва товарів і послуг із використанням мінімальної вартості ресурсів праці;
- 3) виробництво товарів певної вартості за найменших витрат ресурсів праці;
- 4) здатність отримати максимум із доступних для людини обмежених ресурсів;
- 5) відношення цінності результату до цінності витрат;
- 6) досягнення найбільших соціально-економічних результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці;
- 7) послаблення суперечностей між працею й економічною власністю на результати цієї праці.

Показники ефективної зайнятості також можуть відобразитися на мікро- та макроекономічному рівнях. Так, ефективна зайнятість на мікрорівні вимірюється для підприємця кількістю привласненої додаткової вартості; на макрорівні – показниками ефективності використання витрат живої та уречевленої праці, або продуктивністю суспільної праці. Її підвищення відбувається за зниження вартості продукції. Показником ефективної зайнятості на макроекономічному рівні є також виробництво ВВП або національного доходу одним працівником.

Переважно якісними (соціальними) показники ефективної зайнятості населення є: мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, рівень бідності населення, індекс людського розвитку, тривалість життя працюючого населення, показник освіченості населення, показник матеріального рівня життя працюючого населення, ступінь розвитку системи соціального страхування, якість трудового життя в цілому.

Висновки

Формування ефективної зайнятості є на сьогодні вкрай важливим, особливо у зв'язку з інноваційним напрямом руху економіки України. Інноваційний вектор руху вітчизняної економіки потребує постійної підтримки з боку суспільства та держави, дієвого піклування про стан науки, освіти та соціально-культурної сфери. Науковці та практики чітко усвідомлюють той факт, що роль людини в економіці докорінно змінилася. Ідеться не просто про робочу силу як фактор виробництва, а про один із найважливіших суб'єктів економіки, що має свою специфіку. Вона полягає в необхідності забезпечення працюючим гідних умов праці, належного доходу, достатнього рівня життя, розвитку на робочому місці відповідно до ринкових змін. Проблема формування ефективної зайнятості істотно поглиблюється у зв'язку із затяжним трансформаційним періодом, стихій-

ністю багатьох процесів у сфері зайнятості та поза нею, відсутністю дієвої моделі та стратегії зайнятості, нерозумінням того, що людські ресурси є найціннішим надбанням, яке повинно трансформуватися в інтелектуальний капітал як дієвий фактор економічного зростання. Знання, уміння, досвід, інформація та їх вміле поєднання і використання здатні оздоровити економіку країни.

Сучасні відносини зайнятості передбачають також дію принципу соціального партнерства на ринку праці, коли найманий працівник, роботодавець і держава лише спільними зусиллями здатні забезпечити необхідні умови для формування ефективної зайнятості. Ефективна зайнятість передбачає її реструктуризацію в умовах інноваційних перетворень у бік розвитку наукоємних галузей, що вимагають складної праці, у бік розвитку сфери послуг, а також постійного освоєння нових видів діяльності та вибір пріоритетних її видів. Поєднання стратегічного підходу та оперативних дій на всіх рівнях управління, на нашу думку, сприятиме формуванню ефективної зайнятості.

Література

1. *Грیشнова О.А.* Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник / О.А. Грیشнова. – [5-те видання]. – К. : Знання, 2011. – 390 с.
2. *Заяць Т.А.* Сприяння розвитку самозайнятості населення на ринку праці України / Т.А. Заяць // Зайнятість та ринок праці : Міжвідомчий збірник наукових праць. – К. : РВПС України НАН України, 2004. – Вип. 19. – С. 76-82.
3. *Інноваційна діяльність : стимули та перешкоди : монографія / І.Л. Петрова, Т.І. Шпильова, Н.П. Сисоліна / за наук. ред. І.Л. Петрової.* – К. : Дорадо, 2010. – 320 с.
4. *Колот А.М.* Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудовій сфері / А. М. Колот // Україна : аспекти праці. – 2009. – № 8. – С. 3-14.
5. *Колот А.М.* Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань / А.М. Колот // Україна : аспекти праці. – 2007. – № 4. – С. 5.
6. *Колосова Р.П., Разумова Т.О.* Человеческое развитие и эффективная занятость / Р.П. Колосова, Т.О. Разумова // Уровень жизни населения регионов России, 2012. – № 4. – С. 116-121.
7. *Нестандартная занятость в Украине : социальные риски и конртстратегии профсоюзов / [авт. текста И. Новак, О. Оверковский].* – К. : Фонд Ф. Эберта, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/2finalnij%20maket%20Nestandardna%20zanyatist.pdf>
8. *Основні показники ринку праці (2000-2010 рр.) / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. *Основи економічної теорії : політекономічний аспект / за ред. А.А. Григорука, М.С. Палюха.* – Тернопіль, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://optikomt.narod.ru/Kurs_lekcij/Economics/181.html
10. *Пасека С.Р.* Ефективна зайнятість як форма реалізації соціально-трудового потенціалу / С.Р. Пасека // Науковий вісник ЧДІЕУ, 2012. – № 2 (14). – С. 110-113.
11. *Семикіна М.В.* Мотивація ефективної зайнятості : пошук оптимальної стратегії : [монографія] / М.В. Семикіна, Н.А. Іщенко. – Кіровоград : КОД, 2012. – 214 с.
12. *Инновационная экономика : занятость, трудовая мотивация, эффективность труда : монография / под ред. Л.С. Чижовой.* – Экономика, 2011. – 430 с.